

**SHAXSNI ERKIN RIVOJLANTIRISH HUQUQINI AMALGA
OSHIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA
TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI**

Ernazarova Feruza Ravshanovna

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Email: f.ernazarova1999@mail.ru

Tel: +998908781999

Annotatsiya: Ushbu tezisda shaxsni erkin rivojlantirish huquqining zamonaviy huquqiy talqini, uning global va milliy kontekstdagi o'ri, shuningdek, bu huquqni amaliy jihatdan ta'minlash yo'nalishlari yoritilgan. Muallif tomonidan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG), raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlari fonida shaxsiy taraqqiyot huquqining yangi qiyofasi tahlil qilinadi. Konstitutsiyaviy institutlar, ombudsman va xalqaro huquq normalarining milliy tizimga integratsiyalashuvi bu huquqni kafolatlashda asosiy omil sifatida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Shaxsni erkin kamol toptirish huquqi, xalqaro huquq, sun'iy intellekt, konstitutsiyaviy institutlar, huquqiy integratsiya.

Kirish. Shaxsni erkin rivojlantirish huquqi zamonaviy konstitutsiyaviy huquqshunoslikda nafaqat shaxsiy erkinlikning muhim ifodasi, balki ijtimoiy adolat, demokratiya va barqaror taraqqiyotning markaziy tamoyili sifatida e'tirof etilmoqda. Insonning o'z salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish huquqi xalqaro huquqiy hujjatlarda, jumladan BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG)da alohida o'rin egallaydi. Bugungi raqamli va globallashtirilgan dunyoda bu huquq faqat siyosiy va fuqarolik erkinliklari doirasida emas, balki ijtimoiy tenglik, inklyuzivlik va texnologik imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liq holda qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ushbu huquq ilk bor mustaqil norma sifatida e'tirof etilgan bo'lib,

bu mamlakatimizning inson qadri, huquq va erkinliklarini ustuvor qo'yishga qaratilgan siyosiy irodasini ifodalaydi.

Asosiy qism. Zamonaviy huquqiy tafakkurda shaxsni erkin rivojlantirish huquqi tobora keng qamrovli ijtimoiy-huquqiy tushuncha sifatida qaralyapti. Bu huquq nafaqat yuridik yoki siyosiy erkinlik bilan cheklanadi, balki u inson salohiyatining to'liq ro'yobga chiqishini ta'minlovchi global taraqqiyot mezon sifatida baholanmoqda. Jumladan, argentinalik olim Julio Montero o'zining "Human Rights as Human Independence" asarida inson huquqlarini shaxsiy mustaqillik va erkinlik bilan bog'liq falsafiy-huquqiy tushuncha sifatida tahlil qiladi (1). Unga ko'ra, erkin rivojlanish – insonning ijtimoiy tizimdagi passiv emas, balki faol subyekt sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, inson kapitali nazariyasida ham shaxsning erkin va to'laqonli rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy o'sish, demokratik ishtirok va barqarorlikning asosiy tayanchi sifatida talqin etiladi. Jahon banki, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) kabi global tashkilotlar bu yondashuvni amaliy siyosatga aylantirgan. Xususan, UNDP tomonidan ishlab chiqilgan "Inson taraqqiyoti indeksleri" sog'liqni saqlash, ta'lim va erkinlik kabi omillarni asosiy mezon sifatida belgilaydi va davlatlar taraqqiyot darajasini faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida emas, balki fuqarolarning salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatlariga qarab baholaydi (2).

BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGlar) ham ushbu huquqning xalqaro miqyosda ustuvorligini e'tirof etadi. SDG-4 (sifatli ta'lim), SDG-8 (insoniy mehnat), SDG-10 (tengsizlikni qisqartirish) kabi maqsadlar orqali shaxsiy taraqqiyot uchun muhim institutsional va ijtimoiy kafolatlar belgilangan. Ayniqsa, "Leave no one behind" ("Hech kimni ortda qoldirmaslik") tamoyili har bir insonni, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, global taraqqiyot jarayonidan chetda qoldirmaslikni nazarda tutadi. Demak, zamonaviy huquqiy tafakkurda shaxsni erkin rivojlantirish huquqi shunchaki deklaratsiya emas, balki ilg'or siyosiy va ijtimoiy strategiyalar asosini tashkil etuvchi asosiy qadriyatlardan biridir.

To'rtinchi sanoat inqilobi shaxsni erkin rivojlantirish huquqini amalga

o'shishda yangi texnologik imkoniyatlar yaratdi. Raqamli texnologiyalar orqali masofaviy ta'lim olish, onlayn mehnat faoliyatini yuritish, sog'liqni saqlash va huquqiy xizmatlardan foydalanish kabi imkoniyatlar inson salohiyatini ro'yobga chiqarishda muhim vositaga aylandi. Xalqaro ekspertlar bu jarayonni "raqamli imkoniyatlar erkinligi" deb atamoqda. Biroq raqamli rivojlanish bilan bir qatorda "raqamli tafovut" – ya'ni internet va texnologiyalarga kirishdagi tengsizlik masalasi ham kuchayib bormoqda. Bu holat ijtimoiy qatlamlar o'rtasida yangi turdagi tengsizlikni yuzaga keltirishi mumkin.

Professor Klaus Shvab raqamli tenglikni zamonaviy rivojlanish strategiyalarining markaziga qo'yishni taklif qilib, texnologik taraqqiyot faqatgina iqtisodiy foydaga emas, balki inson huquqlari va ijtimoiy adolatga xizmat qilishi lozimligini urg'ulaydi (3). Raqamli tenglik, uning fikricha, har bir inson uchun imkoniyatlarni birdek ta'minlaydigan infratuzilma, savodxonlik va siyosatni talab qiladi. O'zbekiston ham bu borada ijobiy qadamlar tashlamoqda. Jumladan, huquqiy texnologiyalar sohasida "Lex AI" platformasining ishga tushirilishi innovatsion yondashuv sifatida e'tiborga molikdir (4). Ushbu sun'iy intellekt tizimi orqali jismoniy va yuridik shaxslarga huquqiy maslahatlar, hujjatlar konstruksiyasi va qonunchilik tahlillari onlayn tarzda taqdim etilmoqda.

Biroq mavjud infratuzilma va raqamli savodxonlik darajasi bu kabi platformalardan to'liq va inklyuziv foydalanish imkonini cheklab qo'ymoqda. "Lex AI"ning nisbatan qimmatligi yoki texnik bilimlarning yetishmasligi tufayli bu xizmatdan to'liq foydalana olmayotgan ijtimoiy qatlamlar mavjud. Shu sababli, raqamli infratuzilmani kengaytirish, internetdan foydalanish imkoniyatlarini barcha hududlarda tenglashtirish va raqamli savodxonlikni oshirish orqali raqamli erkinlikni ta'minlovchi muhitni yaratish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolgan.

Shaxsni erkin rivojlantirish huquqining konstitutsiyaviy darajada tan olinishi ushbu huquqning real hayotda ta'minlanishi uchun huquqiy mexanizmlar va samarali institutsional tuzilmalarni shakllantirishni taqozo etadi. Normaning mavjudligi uning amaliyotda ishlashini kafolatlamaydi; buning uchun uni hayotga tatbiq etadigan, himoya qiladigan va nazorat qiladigan mustaqil organlar zarur. Bu

borada konstitutsiyaviy sudlar, inson huquqlari bo'yicha ombudsman instituti va xalqaro huquqiy normalarni integratsiya qiluvchi milliy mexanizmlar muhim o'rin tutadi.

Xalqaro tajribaga nazar solinsa, Germaniya, Janubiy Koreya, Janubiy Afrika Respublikasi kabi mamlakatlarda konstitutsiyaviy sudlar inson qadr-qimmati, shaxsiy erkinlik va taraqqiyotga oid nizolarni hal qilishda yetakchi rol o'ynab kelmoqda. Aynan ushbu sudlar orqali shaxsiy huquqlarning buzilish holatlari konstitutsiyaviy mezonlar asosida baholanadi va bu bilan normativ-huquqiy tizimning zamonaviylashtirilishiga hissa qo'shiladi. Bunday amaliyot shaxsni erkin rivojlantirish huquqining siyosiy emas, yuridik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, shaxsni erkin rivojlantirish huquqi to'laqonli kafolatlanishi uchun xalqaro huquqiy me'yorlar – BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (UDHR), Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (ICCPR), Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (ICESCR) hamda Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGlar) milliy huquqiy tizimga to'g'ridan-to'g'ri yoki vositali ravishda integratsiya qilinishi zarur. Bu huquqiy uyg'unlik fuqarolarga xalqaro normalar asosida shikoyat qilish va himoya topish imkoniyatini beradi. Aks holda, ushbu huquq faqat deklarativ tusda qolib, real kafolatga aylanmaydi. Umuman olganda, konstitutsiyaviy institutlar va xalqaro huquq normalarining uyg'unligi shaxsni erkin rivojlantirish huquqining zamonaviy konstitutsiyaviy davlatda haqiqiy hayotiy kuchga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa. Shaxsni erkin rivojlantirish huquqi bugungi kunda global va milliy taraqqiyot strategiyalarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu huquq insonning ijtimoiy, axloqiy, iqtisodiy va intellektual salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish imkoniyatini yaratadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu huquq nafaqat siyosiy deklaratsiya, balki amaliy mexanizmlar orqali ta'minlanishi kerak bo'lgan konstitutsiyaviy norma sifatida qaralmoqda. Xalqaro huquqiy yondashuvlar, xususan, BMT SDGlar tizimi, UDHR va boshqa xalqaro hujjatlar doirasida bu huquq barqaror taraqqiyot va inson qadr-qimmatining poydevori sifatida tan olingan. To'rtinchi sanoat inqilobi sharoitida raqamli texnologiyalar bu huquqning

yangi amaliy yoʻnalishlarini yuzaga chiqarmoqda. Shu bilan birga, “raqamli tenglik” va “inklyuziv infratuzilma” masalalari dolzarb muammoligicha qolmoqda. Bu holat shaxsiy taraqqiyotga teng imkoniyatlar taqdim etish uchun davlat siyosati va huquqiy islohotlarni texnologik zamon talablariga moslashtirish zarurligini koʻrsatadi. Ushbu huquqning real kafolatga aylanishida konstitutsiyaviy sudlar, ombudsman va fuqarolik jamiyati institutlari muhim rol oʻynaydi. Milliy huquq tizimiga xalqaro standartlarni inkorporatsiya qilish, davlatning inson taraqqiyotiga oid siyosatini huquqiy jihatdan mustahkamlash orqali shaxsiy erkinlik va salohiyatni toʻlaonli amalga oshirish mumkin boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Montero, J. Human Rights as Human Independence: A Philosophical and Legal Interpretation. – New York: Springer, 2021. – 212 b.
2. UNDP. Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock. – New York: United Nations, 2024. – 302 b.
3. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 184 b.
4. “Lex AI” platformasi haqida – <https://lex.uz/lexai>